

KONFERENCJA NAUKOWA „KOLEGIATA KALISKA NA PRZESTRZENI WIEKÓW. JUBILEUSZ 700-LECIA PARAFII KOLEGIACKIEJ W KALISZU 1303-2003”

(Kalisz 6 IX 2003)

Początki istnienia kościoła Najświętszej Marii Panny w Kaliszu nie są do końca znane. Najprawdopodobniej sięgają pierwszych dziesięcioleci XIII w., kiedy to na podwalinach parafialnej kolegiaty św. Pawła powstała nowa świątynia Mariacka, powołana do życia jako kościół parafialny, być może fundacji arcybiskupa gnieźnieńskiego. Po lokowaniu Kalisza w nowym miejscu (1.5 km na północ od dotychczasowego osiedla) na prawie niemieckim w drugiej połowie XIII w. przeniesiono tam również kościół parafialny NMP, zapewne na przełomie XIII/XIV w.¹

W 1303 r. arcybiskup gnieźnieński Jakub Świnka rozstrzygając spór NMP w sprawie uprawnień parafialnych pomiędzy Beniaminem rektorem kościoła św. Mikołaja a Mikołajem archidiaconem kaliskim z kościoła Mariackiego, poświadczył pierwszeństwo tychże praw

¹ T. U z d o w s k a, *Kalisz we wczesnym średniowieczu*, w: K. Dąbrowski, M. Młynarska, T. Uzdowska, *Kalisz w starożytności i w średniowieczu*, Wrocław 1956, s. 59, 62; I. Dąbrowska, J. Raututowa, T. Uzdowska, *Materiały wczesnośredniowieczne z Kalisza i Piwoniec*, „Materiały Wczesnośredniowieczne” 5: 1959, s. 7n; A. Wędzki, *Lokacja Kalisza*, w: *Dzieje Kalisza*, red. W. Rusiński, Poznań 1977, s. 63 n; M. Młynarska, *Proces lokacji Kalisza w XIII i w pierwszej połowie XIV w.*, w: *Osiemnaście wieków Kalisza*, red. A. Gieysztor, t. 1, Kalisz 1960, s. 110 n; M. Młynarska-Kaletynowa, *Kalisz w XI-XII wieku*, w: *Kalisz wczesnośredniowieczny*, red. T. Baranowski, Kalisz 1998, s. 20-21; też, *Św. Paweł na grodzie kaliskim*, w: *Kościół, kultura, społeczeństwo. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych*, Warszawa 2000, s. 77 n.

świętyni NMP jako macierzy. Mocą dokumentu z 6 listopada 1303 r. Jakub Świnka podzielił też Kalisz na dwie parafie².

Parafia, stanowiąca najmniejszy okręg kościelny i będąc jednocześnie najniższym szczeblem w terytorialnej organizacji Kościoła, odgrywała ważną rolę. W kręgu cywilizacji chrześcijańskiej stanowiła ona jedną z podstawowych komórek życia społecznego, w której ramach życie było bardzo zorganizowane. Poza tym parafia była także jednostką organizacji państwowej oraz elementem organizacji władztwa gruntowego. To kościół parafialny był przez wieki lokalnym ośrodkiem oświaty i opieki społecznej, natomiast parafia tworzyła podstawowe więzi społeczne³. Niestety, jak do tej pory kaliska parafia NMP jak i kościół kolegiacki pod tym wezwaniem nie legitymizowały się żadnymi osobnymi pracami. Właśnie brak publikacji na temat kościoła i parafii NMP w Kaliszu zmobilizował do zorganizowania konferencji, która z jednej strony w pewnym stopniu wypełniałaby istniejącą lukę, z drugiej zaś zachęciła do podjęcia szerszych bardziej szczegółowych badań.

Celem spotkania naukowego w Kaliszu było ukazanie miejscowej kolegiaty w jak najszerszej perspektywie tematycznej, stąd konferencja składała się z kilku części, a zaproszeni na sympozjum prelegenci (24 osoby) pochodzili z kilku ośrodków naukowych Polski, tj. m.in. z Warszawy, Wrocławia, Poznania, Torunia, Włocławka, Lublina, Kalisza.

Konferencja została zorganizowana 6 listopada 2003 r. przez Kolegiatę NMP w Kaliszu oraz Kustosza Bazyliki św. Józefa w Kaliszu⁴. Rozpoczęła się ona wspólną modlitwą w kaplicy św. Józefa. Nastę-

² KDW, t. 2, nr 876.

³ Zob. G. Le B r a s, *Pour l'étude de la paroisse rurale*, „Revue d'histoire de l'Eglise de France”, t. 23 (1937), s. 486-502; G. H u a r d, *Considérations sur l'histoire de la paroisse rurale des origines à la fin du moyen age*, ibidem, t. 29 (1938), s. 5-22; J. G a u d e m e t, *La paroisse au moyen age*, tamże, t. 59 (1973), s. 5-21; F. X. K ü n s t l e, *Die deutsche Pfarrei und ihre Recht zu Ausgang des Mittelalters*, Stuttgart 1905 (Amsterdam 1963), s. 1-19; E W i ś n i o w s k i, *Rozwój organizacji parafialnej w Polsce do czasów reformacji*, w: *Kościół w Polsce*, t. 1: *Średniowiecze*, red. J. K l o c z o w s k i, Kraków 1968, s. 237-238; D. K u r z e, *Ländliche Gemeinde und Kirche in Deutschland während des 11. und 12. Jahrhunderts*, w: *Klerus, Ketzer, Kriege und Propheten: gesammelte Aufsätze*, hrsg. V. J. S a r n o w s k y, L. M. H e c k m a n n, S. J e n k s, Warandorf 1996, s. 47-83.

⁴ Komitet organizacyjny konferencji stanowili: dr Gerard Kucharski (UAM Poznań), ks. dr Jacek Plota (Kustosz Sanktuarium św. Józefa).

nie w imieniu organizatorów wszystkich prelegentów i gości powitał ks. prałat Jacek Plota, kustosz Sanktuarium św. Józefa, proboszcz parafii kolegiackiej. Sympozjum naukowe odbyło się w ramach szerszego programu uroczystości związanych z Jubileuszem 700-lecia parafii kolegiackiej w Kaliszu 1303-2003. Właściwe obrady toczyły się w auli przy Sanktuarium św. Józefa, a przewodniczył im Romuła Zareba.

Pierwsza część sympozjum zainaugurowana została słowem wstępnym bpa kaliskiego Stanisława Napierały, który poruszył kilka istotnych zagadnień, a mianowicie przypomniał rangę pierwotnej kolegiaty kaliskiej na Zawodziu fundacji Mieszka Starego i jej znaczenie po przeniesieniu do miasta lokacyjnego. Podniesiono też kwestię przybliżonych okoliczności i czasu nadania kolegiacie kaliskiej praw parafialnych. Ponadto w wystąpieniu tym zwrócono uwagę na szereg zagadnień związanych z kolegiatą, wymagających dogłębnego zbadania, m.in. zajęcie się prałatami i kanonikami kolegiackimi ich funkcjami i uposażeniem oraz funkcjonowaniem różnego typu stowarzyszeń religijnych działających przy kolegiacie itp. Następnie Marek Derwich (Wrocław) wygłosił referat pt.: „*Początki i znaczenie grup kanoników kolegiackich w Europie i Polsce*”, w którym przybliżono mało znaną jeszcze problematykę kanonikatu kolegiackiego zarówno w Europie Zachodniej jak i w Polsce ukazując rozwój, regułę, liturgię i strukturę grup kanoników kolegiackich. Wysunięto ponadto postulat podjęcia dalszych szczegółowych badań nad tym zagadnieniem. Tadeusz Baranowski (Warszawa) w referacie „*Ecclesia in honorem sancti Pauli – pierwsza kolegiata kaliska*” opierając się na materiale źródłowym (głównie archeologicznym) i badaniach architektonicznych, ukazał okoliczności powstania i początki dwunastowiecznej kolegiaty św. Pawła fundum księcia Mieszka Starego. Wystąpienie Edwarda Skibińskiego (Poznań) „*Kolegiata kaliska w relacjach średniowiecznych dziejopisów*” zdominowały refleksje natury źródłoznawczej, które odnosiły się przede wszystkim do obecnie nie dość precyzyjnego tłumaczenia i interpretacji najstarszych (trzynastowiecznych) wzmianek źródłowych dotyczących kościoła kaliskiego. W efekcie zaproponowano nowy poprawny przekład tekstów i próbę własnej ich interpretacji. Gerard Kucharski (Poznań) w referacie „*Powstanie kościoła parafialnego NMP w Kaliszu i podział miasta na dwie parafie w 1303 r.*” przybliżył niejasne początki świątyni para-

fialnej NMP znajdującej się pierwotnie na kaliskim Zawodziu oraz okoliczności przeniesienia jej w inne nowe miejsce, tj. do lokacyjnego miasta. Ukazał także w związku z tą akcją podział Kalisza na dwie parafie przez arcybiskupa gnieźnieńskiego Jakuba Świnkę w 1303 r. Referat Leszka Poniewozika (Rzeszów) pt.: „*Mikołaj Trąba i Jan z Niewiesza – dwa przykłady kariery kościelnej członków kapituły kaliskiej w późnym średniowieczu*” uwidocznił drogi awansu w strukturach kościelnych dwóch osób z grona kapituły kaliskiej, które w późniejszym czasie wybiły się w hierarchii Kościoła polskiego. Mikołaj Trąba zwieńczył bowiem swą karierę objęciem arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, Jan z Niewiesza natomiast objął cały szereg wysokich godności kościelnych.

Izabela Skierska (Poznań) w referacie pt.: „*Konflikty międzyparafialne w późnośredniowiecznym Kaliszu*” na podstawie XIV i XV-wiecznych dokumentów omówiła zatargi do jakich dochodziło w tym okresie w Kaliszu pomiędzy plebanami kościoła kolegiackiego NMP a przełożonymi kościoła parafialnego św. Mikołaja. Referentka wykazała, iż oprócz względów czysto prestiżowych konflikty te miały także wymiar materialny, nierzadko wpływający na egzystencję parafii. Ponadto zauważyła też, że pomimo arbitrażu i wyrokach w spornych kwestiach samego arcybiskupa, nader często dochodziło do odnowy konfliktów. Niezwykle cenny z punktu widzenia zachęty do podejmowania dalszych badań nad kolegiatą kaliską był referat ks. Witolda Kujawskiego (Włocławek) pt.: „*Kapituła kaliska w zasobie Archiwum Diecezjalnego we Włocławku*”. Referent przybliżając wszystkie materiały archiwalne z poszczególnych zespołów do dziejów kolegiaty, rzeczowo je scharakteryzował. Zwrócił też uwagę na fakt, iż do tej pory źródła do dziejów kolegiaty kaliskiej przechowywane we Włocławku były wykorzystywane sporadycznie. Kolejny referat wygłosił Waldemar Rozynkowski (Toruń): „*Św. Paweł, NMP i św. Józef – święci patronowie w dziejach kolegiaty kaliskiej*”. Przybliżył on charakterystykę poszczególnych etapów dziejów kolegiaty od strony tychże świętych oraz ukazał ich obecność w perspektywie popularności tychże kultów w Polsce w różnych okresach historycznych. Jerzy Aleksander Splitt (Kalisz) zajmujący się od lat historią sanktuarium św. Józefa, w swoim referacie pt.: „*Z dziejów sanktuarium św. Józefa w Kaliszu*”, przedstawił najważniejsze momenty z jego przeszłości od

chwili jego powstania w XVIII w. po dzień dzisiejszy. Zwrócił też uwagę na znaczenie sanktuarium dla samego miasta jak i całego regionu kaliskiego.

Niestety, nie przybył Zbigniew Chodyła (Poznań), jednak nadesłany przez niego referat pt.: „*Ksiądz Stanisław Kłossowski (1726-1798) – kustosz kolegiaty pod wezwaniem Wniebowzięcia NMP w Kaliszu promotor kultu św. Józefa*” został odczytany i każdy zainteresowany mógł się zapoznać z zaprezentowanymi tam poglądami. Praca ta jest tym cenniejsza, iż omawia jedną z najbardziej zasłużonych osób dla rozwoju kolegiaty i kultu św. Józefa. Dwa kolejne referaty dotyczą wizerunku kolegiaty kaliskiej w prasie lokalnej z przełomu XIX i XX w. Paweł Pawlaczek (Kalisz) w wystąpieniu pt.: „*Obraz kolegiaty Najświętszej Marii Panny w Kaliszu w latach 1893-1914 w prasie lokalnej na przykładzie Gazety Kaliskiej*” zwrócił uwagę na fakt, iż czasami wybiórczo odnotowywano w Gazecie ważne wydarzenia związane z działalnością kolegiaty. Do podobnych wniosków doszedł też Marek Kozłowski (Kalisz), który ukazał „*Kolegiatę Najświętszej Marii Panny w Kaliszu w relacjach Gazety Kaliskiej od 1917 do 1926 roku*”. Podnosił on, że charakter wiadomości odnoszących się do kolegiaty kaliskiej zamieszczanych na łamach Gazety w nowych warunkach, tj. po odzyskaniu niepodległości nie odbiegał zasadniczo od publikowanych wcześniej not.

Niezwykle interesujące było wystąpienie ks. Stanisława Olejnika (Warszawa) pt.: „*Kolegiata kaliska w okresie II wojny światowej*”. Referent, z pochodzenia Kaliszanin, ukazał obraz kościoła kaliskiego z czasów ostatniej wojny z perspektywy własnych przeżyć, tj. młodego, niedawno co wyświęconego kapłana, przydzielonego do pomocy w kościele św. Gotarda na Rypinku. Podkreślił on nad wyraz życzliwy, ludzki stosunek niemieckich kapłanów do duchowieństwa i społeczności świeckiej miasta. Podniósł też sprawę podjęcia dalszych badań historycznych (z wykorzystaniem materiałów źródłowych) naświetlających kościoł kaliski w czasie II wojny światowej.

Popołudniowa część obrad w większości koncentrowała się wokół tematów z pogranicza architektury i historii sztuki. Wyjątek stanowił tylko referat ks. Andrzeja Latonia (Kalisz) pt.: „*Polskie Studium Józefologiczne w Kaliszu*”, w którym omówiono początki studium, a więc założycieli, strukturę, podstawowe zadania oraz plany na przyszłość. Referent podkreślił też zasługi kolejnych prałatów z kaliskiej

kolegiaty w rozwoju studium, jak również wkład ks. Wojciecha Hanca, długoletniego dyrektora studium. Katarzyna Kalupa (Warszawa) w referacie pt.: „*Cudowny wizerunek św. Józefa z kolegiaty kaliskiej na tle słynących łaskami przedstawień Jezusa z Maryją i św. Józefem w Rzeczypospolitej XVII-XVIII w.*”, podkreślającym wysoki poziom artystyczny kaliskiego obrazu św. Rodziny, drobiazgowo go przeanalizowała, a w szczególności postać św. Józefa na szerokim tle porównawczym z podobnymi wizerunkami, prezentując jednocześnie bogaty materiał ilustracyjny. Następnie wykład wygłosił Romuald Zaręba (Kalisz) pt. „*Architektura kościoła kolegiackiego pw. Wniebowzięcia NMP w Kaliszu*”. Referent, który od lat bada architekturę kaliskiej świątyni, oprócz przybliżenia dotychczasowego stanu badań, według którego w połowie XIV w., z fundacji arcybiskupa gnieźnieńskiego Jarosława Bogorii Skotnickiego, w miejscu drewnianego kościoła postawiono murowaną świątynię, postawił tezę, że czas ten można by przesunąć na początek XIV w.

Zamysł przywrócenia polskiej historii sztuki pamięci o poliptyku kaliskim przyświecał Jakubowi Kostowskiemu (Wrocław) w referacie pt.: „*Poliptyk kaliski*”. Badacz ten od dłuższego czasu zajmujący się tym zabytkiem sztuki, zaprezentował wyniki swych analiz dotyczących poliptyku autorstwa Mistrza z Gościszowic na tle innych dzieł śląskiego warsztatu. Podkreślił on, iż o wartości poliptyku stanowi jego wysoka jakość artystyczna oraz głęboki zamysł teologiczny widoczny w programie ikonograficznym poszczególnych obrazów. Problematykę poliptyku kaliskiego podjęła także Barbara Wołosz (Warszawa) w refleksyjnym referacie pt.: „*Estetyczny wymiar konserwacji poliptyku kaliskiego*”. Referentka, która poświęciła kilka lat pracy na konserwację tego zabytku przybliżyła swoje rozważania na temat filozofii pracy konserwatorskiej, ukazując jednocześnie poszczególne etapy z prac renowatorsko-konserwatorskich poliptyku z kolegiaty.

Wystąpienie Macieja Błachowicza (Poznań) pt.: „*Pochówki i epitaflia w kolegiacie kaliskiej*” dotyczyło w zasadzie pochowanego w kolegiacie arcybiskupa gnieźnieńskiego Stanisława Karnkowskiego (1520-1603) i dwóch osiemnastowiecznych kustoszy kolegiaty kaliskiej, m.in. księdza Stanisława Kłossowskiego. Przybliżył on obecny stan zachowanych trumien i ich zawartość. Jerzy Wypych (Kalisz) w referacie pt.: „*Kielich Kazimierza Wielkiego dla kolegiaty kaliskiej*”

zarysował okoliczności powstania kielicha i motywy jego przekazania kolegiacie kaliskiej w 1363 r. przez króla Kazimierza Wielkiego. Referent zwrócił uwagę na oryginalną i unikatową ornamentykę dzieła oraz ukazał burzliwe losy kielicha w czasie jego renowacji w XIX w. Kolejne wystąpienie dotyczyło innego skarbu przechowywanego w kolegiacie, a mianowicie romańskiej pateny fundum księcia Mieszka Starego.

Referat Anny Woźniak (Kalisz) pt.: „*Patena kaliska i jej replika*” oprócz przybliżenia ogólnego zarysu dzieła, ukazała motywy wykonania repliki pateny przez gdańskich artystów, która posłużyła za pamiątkowy dar miasta Kalisza i Kaliszan Ojcu Świętemu, odwiedzającemu Kalisz podczas pielgrzymki do Polski w 1997 r. Wykład Ewy Andrzejewskiej (Kalisz) ukazujący „*Nieznane skarby kolegiaty kaliskiej*” w rzeczywistości dotyczył zabytkowych szat liturgicznych i innych paramentów kościelnych przechowywanych w skarbcu świątyni. Referentka zaprezentowała sztuk artystyczny eksponatów i ukazała jednocześnie obecny ich stan zachowania. To jak i wcześniejsze wystąpienia w pewnym sensie zachęciły kustosza Sanktuarium św. Józefa ks. J. Plotę do złożenia deklaracji o jak najszybszym podjęciu wysiłków w celu utworzenia muzeum przykolegiackiego. Na zakończenie referat wygłosił jeszcze ks. Jacek Plota (Kalisz), który w skrótovej formie przedstawił „*Kult św. Józefa w kolegiacie kaliskiej*”. On też podsumował i zakończył obrady konferencji formułując postulat odnośnie do ewentualnych kolejnych spotkań, aby następnie zająć się kwestią szeroko rozumianego pielgrzymowania do Sanktuarium św. Józefa w Kaliszu i z Sanktuarium np. na Jasną Górę, Licheń. Materiały z konferencji zostaną wydane drukiem.